

BOEKEN

De politiek voorbij

Op 24 november 1991 ontdekten wij plots de kloof tussen de burger en de politiek. En meteen ook zaten we verwickeld in een nieuwe taalstrijd: over geen enkele van die termen - kloof, burger en politiek - bleek eensgezindheid te bestaan. Wie daar op een heel verhelderende en frisse manier kan over schrijven, is Luc Huyse, politicoloog en hoogleraar aan de KUL. Ook zijn laatste boekje, *De politiek voorbij*, is een waardevolle bijdrage tot meer inzicht in het probleem. Dat geldt tenminste alvast voor de beruchte kloof en het veelomvattende begrip politiek.

De kloof ontstaat "als de politieke agenda niet meer aansluit bij wat de burgers belangrijk vinden". Een verschijnsel dus dat ook al voor 24 november 1991 bestond. Je kunt gerust stellen dat het een onvermijdelijk ingrediënt is van de representatieve democratie met al wat dat systeem inhoudt aan pacificatie-mechanismen. Een systeem immers, waarin de burger zijn macht delegeert aan een mandataris, die daar een beroep van maakt en die dat beroep soms meer dan twintig jaar uitoefent, zo'n systeem genereert op bijna natuurlijke wijze een verwijdering tussen de gemandateerde en degene die hem heeft verkozen. In België komt daar nog bij dat - behoudens zeldzame uitzonderingen - geen enkele formatie ooit de meerderheid haalt. Alleen al om die reden is de regeringspolitiek noodgedwongen het resultaat van een permanent zoeken naar een compromis. Bovendien slagen machtige drukingsgroepen - daarvoor bestaan ze precies - op hun beurt erin om dat compromis te beïnvloeden. In de Belgische politiek tracht men dus systematisch het broze evenwicht tussen al die tegenstrijdige belangen te behouden. Meer zelfs, men cultiveert het haast. Men gaat de harde confrontatie bewust uit de weg. Maar heel zelden komen de conflicten hier tot een openlijke uitbarsting. Meestal slagen de politici erin om met geven en nemen tijdig de zaken te pacificeren. In 1980 al schreef Huyse hierover zijn bekende boekje *De gewapende vrede* (Kritak). De fameuze Belgische oplossing. Niemand mag gefrustreerd het strijdperk verlaten. Het uiteindelijke resultaat

blijkt echter één massale frustratie te zijn: de burger vervreemdt totaal van wat hij op den duur ervaart als loze politieke spelletjes.

Maar toch is er vandaag meer aan de hand. Zowel de burger als de politiek zijn niet meer wat ze lange tijd waren. De burger is in zekere zin minder voorspelbaar geworden, wantrouwiger, kritischer of zelfs balorig. Hij gaat makkelijker dwarsliggen of hij haakt gewoon af. Maar ook het 'beroep' van politicus is complexer geworden. Er wordt meer van de politicus geëist, uiteraard ook door de burger. Het terrein waarop de politicus actief is, zeg maar de staat, is ook voor de politicus zelf - en a fortiori voor de burger - veel onoverzichtelijker en veel vager geworden.

Huysse verklaart zijn diagnose door te wijzen op de grondige maatschappelijke veranderingen die volop bezig zijn. Die zouden maken dat de burger meer en meer individualiseert. Dé burger bestaat niet meer. Dat brengt dan weer mee dat er geen type-oplossingen meer zijn voor de problemen. Elke burger wil een bediening à la carte. Er is vandaag een overlegcultuur gekomen. De dingen zijn niet meer te nemen of te laten. Zo gaat het er tenminste aan toe in het dagelijks leven: thuis, op het werk, in de school. De politiek echter heeft die trend niet zo goed kunnen volgen. Het staatsapparaat is onaangepast. Het kan die overbevraging van de burger niet meer aan en het heeft er ook geen geld meer voor. Zijn bemoeizucht houdt geen rekening met de overlegcultuur. Ondertussen is er een discussie op gang gekomen over de vraag of men dan niet beter zou doen om een aantal taken over te hevelen naar de markt sector. Die vervaging tussen openbare sector en markt maakt de staat en de rol van de politiek alleen nog wat onduidelijker voor de burger.

Eigenlijk staan we voor een soort "uitzwermen" van de politiek. Ze beperkt zich al lang niet meer tot het parlement en de regering. Het is veel moeilijker geworden om een onderscheid te maken tussen louter politieke besluitvorming en de andere meer algemeen maatschappelijke, economische, juridische processen. "De politiek steekt de grenzen over". Ook letterlijk. Zowel de burger als de doorsnee politicus beseffen nog te weinig dat steeds meer beslissingen op internationaal en supranationaal vlak worden genomen. En niet alleen door puur politieke instanties. Anderen doen ook in zekere zin aan politiek. Veel meer dan vroeger laten de politici de facto het terrein over aan het bedrijfsleven, aan de centra waar aan research wordt gedaan, aan rechters of in het algemeen aan juristen, aan journalisten. "Het vermogen om de toekomst van een hele bevolking vorm te geven - wat tot het wezen van de

politiek behoort - komt zo meer en meer in de wereld van de zogenaamde non-politiek terecht."

Het is wel eventjes schrikken als e merkt hoe Luc Huyse machtige mondiale ondernemingen bijna in één adem vermeld met de magistratuur en de pers. Hij besteedt een vijftal interessante bladzijden aan de politieke invloed van de pers. Qua structuur doen ze denken aan een mini-cursusje pers- en communicatiewetenschappen. Typisch huysiaanse helderheid en niets op aan te merken dus. Maar ze lijken wel wat over-sized in vergelijking met de eerder algemene bedenkingen over de macht van de eerste de beste multinational. Bovendien, wat je ook kunt zeggen over de sensatiezucht van journalisten of de politisering van de magistratuur, er blijft toch een hemelsbreed onderscheid, om niet te zeggen een essentieel niveauverschil tussen doelstellingen van journalisten en rechters, hun deontologie en hun maatschappelijke positie c.q. functie enerzijds en die van bedrijfsleiders en financiers anderzijds. Het lanceren en doorduwen van een communicatietechnologie, die het aanschijn van de wereld verandert, is van een compleet andere orde dan een omkoop-schandaal blootleggen, zelfs als dat het hoofd zou kunnen kosten van de secretaris-generaal van de NAVO. Mani pulite valt niet te vergelijken met Berlusconi's media-manipulatie. Er is niet alleen een verschil in schaal maar ook in motivering en relevantie.

Een gelijksoortige bedenking rijst trouwens ook t.a.v. het hele fenomeen van uitzwerming van de politiek. Ongetwijfeld ontsnapt vandaag een enorm groot segment van de besluitvorming aan de klassieke politiek en Huyse beschrijft en ontleedt dat perfect. Het zou verkeerd zijn hem te verwijten dat hij die evolutie accepteert. Zijn strategie is er eerder een van zien dat we er het beste van maken en inspelen op de positieve trends. Maar toch komt het me voor dat Huyse onvoldoende onderscheid maakt tussen de bestaande politieke structuren en de nieuwe machtscentra. Hoe versleten, onaangepast, achterhaald die klassieke politieke structuren soms ook zijn, ze blijven hoe dan ook dragers van democratische waarden. Daarin verschillen ze essentieel van 'nieuwe' machtscentra zoals de bedrijven, de laboratoria of de media. Die zijn slechts aan zichzelf verantwoording verschuldigd. Ze worden dan ook niet verondersteld zich te bekommeren om het algemeen belang, wat dat laatste ook moge betekenen. Mag de lezer dan niet verwachten dat ze elk op die verschillende doeleinden *beoordeeld* worden? Weegt het falen van de politiek niet zwaarder door dan de incursies van de nieuwe machtscentra op het terrein van de besluitvorming?

Misschien is het hier aangewezen om even een parenthese te openen en te verwijzen naar een andere interessante publikatie. Mark Van den Wijngaert, historicus en professor aan de KU Brussel, stelde een boekje samen, *Het onvoltooide verhaal*, waarin, naast een aantal bijdragen over de geschiedenis van het parlementair systeem, er één staat van Wilfried Goossens, docent filosofie aan de KU Brussel, die een uiterst interessante poging doet om de politieke democratie filosofisch te funderen. Daaruit blijkt dat je niet anders kunt dan 'het politieke' stoelen op dialoog, openbare discussie en compromis, een proces waarin politici en burgers de subjecten zijn. Daarin spelen wel partijen en organisaties van het middenvelden rol, maar voor het bedrijfsleven of de media ligt dat toch helemaal anders.

Eén zaak is zeker: deze hele evolutie levert een niet gering democratisch deficit op. De hierboven al opgesomde zelfgeproclameerde machtscentra hebben geen enkele legitimering, zelfs al functioneren sommige, zoals we in principe mogen aannemen als het gaat om rechters en journalisten, met de beste bedoelingen. Huyse stelt ook dat die horizontaal uitdijende machtscentra met elkaar als het ware onderhandelen. Er is geen sprake van een democratische besluitvorming via consultatie van en discussie met de belangrijkste betrokkenen: de burgers. De bedrijven spuwen communicatietechnologie op de markt en de regering organiseert (ze bouwt ze niet eens meer!) de 'snelwegen'. De politicus 'lekt' de journalist en de journalist brengt de feiten op de politieke agenda.

Maar hoe moet het dan verder met een politiek systeem dat verhoudingsgewijs inkrimpt t.a.v. de steeds maar talrijkere en uitgebreidere terreinen in onze samenleving waar er nochtans dringend behoefte is aan sturing? Wat doen we met die burger die al lang de pedalen kwijt is, maar wel door heeft dat dit systeem niet meer adequaat is? En hier begeeft Huyse zich op glad ijs. Hij kondigt voorzichtig aan dat er "geraden wordt naar wat de toekomst brengen kan." Toch staan ook in dit derde deel van zijn boek interessante zaken te lezen.

Het is niet zo dat niemand zich vragen stelt bij de door Huyse geschetste evolutie. Sporadisch, occasioneel, ongeordend gebeurt het dat de burger toch naar buiten treedt. Op allerlei gebieden ontstaan actiegroepen: milieubeweging, consumentenorganisaties, burgersnetwerken. Er is dus ontegensprekelijk behoefte aan democratie en legitimering. Huyse wil dan ook "het middenveld herinrichten". Het "burgerschap moet opnieuw uitgevonden worden". Het is "de zone tussen bevolking en politiek die in die operatie een cruciale plaats

inneemt". Huyse ziet in België nog een rol weggelegd voor de klassieke zuilen. Verder hebben de school en de media een taak. Tenslotte de "lokale gemeenschap": de wijken, de buurten en de gemeente. Allemaal zijn ze "leverancier van sociale en politieke vaardigheden". Ze zijn "schakels tussen bevolking en overheid". Huyse constateert de noodzaak om aan "burgertraining" te doen opdat dit middenveld zo optimaal en democratisch mogelijk zou kunnen functioneren.

Voor Huyse moet de basisregel luiden: "In een democratie is macht slechts dan legitiem als ze gepaard gaat met tegenmacht en aansprakelijkheid". De laatste pagina's van zijn boek besteedt hij dan ook aan die idee. Al de bestaande machtscentra moeten aansprakelijk worden gesteld en daarvoor hebben we een cultuur van tegenspraak nodig. Moeilijk, geeft Huyse zelf toe, maar er is geen alternatief.

Hoe helder Huyses ideeën ook zijn en hoe snedig hij ze soms ook verwoordt, toch blijf je natuurlijk met vragen zitten. Ik stel me bijvoorbeeld de vraag hoe reëel die zogenaamde toegenomen individualisering van de burger is. Autoverkopers hebben het ook altijd over de individualisering van je wagen. Daar bedoelen ze mee dat je een basismodel kunt toerusten met sierdoppen, getinte ruiten, een streepje hier en een buitenspiegel daar. Op die manier krijg je een vehikel dat helemaal aangepast zou zijn aan je allerindividueelste verlangens. In de realiteit gaat het om niet meer dan een allegaartje van een uiterst beperkt gamma op industriële schaal geproduceerde prullen, die men ook al aan honderdduizenden anderen heeft aangesmeerd, zij het dan in een iets andere combinatie.

Het is me ook niet zo duidelijk hoe een maatschappelijk systeem, waarbinnen allerlei mechanismen en onderdelen - waarvan de media niet de minste zijn! - gericht zijn op een disciplineren van de burger te rijmen valt met een grotere assertiviteit en mondigheid van de burger. Werkt die disciplineren dan niet meer? Mocht dat maar waar zijn!

Tenslotte en nog in verband met de burger. In feite is dat een politiek begrip dat maatschappelijk heel moeilijk te hanteren is. Zonder daarom onmiddellijk het concept klasse boven te halen, kun je er toch niet om heen dat er sociologisch gezien allerlei soorten burgers moeten bestaan. Trouwens Huyse maakt zelf ergens een onderscheid tussen opgeleide en niet opgeleide burgers. Hij noemt het terecht "een nieuw soort sociale ongelijkheid". Als we

de democratie willen "heruitvinden" dan zal die nieuwe soort sociale ongelijkheid inderdaad zwaar doorwegen op de rekening.

Koen Dille

De politiek voorbij, Luc Huyse, Leuven: Kritak, 1994, 180 p.

Greep naar de Macht

Het is reeds een cliché: wie zich wil verdiepen in de geschiedenis van het Vlaams-Nationalisme kan voortaan niet meer rond het nieuwste boek, zeg maar het (voorlopige?) magnum opus van de jonge historicus Bruno De Wever. En het is een kapitaal werk, laat dat meteen gezegd zijn.

Tot vandaag moest men zich, om bij auteurs van onbetwistbare wetenschappelijke ernst zij het eventueel met betwistbare en controversiële opvattingen te blijven, beperken tot Arie Willemsen, Hendrik Elias, Lode Wils, Albert De Jonghe en we zullen ongeveer de voornaamsten hebben gehad. Met Hendrik Elias krijgt men het meteen moeilijk, omdat hij er te vaak niet in slaagt in zijn relaas zichzelf te objectiveren. Dat gaat zo met politiek falende medespeleers die hun tijd willen duiden, en het lastig hebben met de vraag 'En jij?'. Jammer, want Elias was een begaafd geschiedschrijver. Arie Willemsens 'Vlaams-Nationalisme' heeft destijds ophef gemaakt omdat het banen brak. Vandaag is het zeer achterhaald. Lode Wils is belangrijk, maar dan als bijzonder scherpe en deskundige belichter van beperkte historische fases en eng omschreven studieobjecten. En Albert De Jonghe publiceerde te weinig.

"Greep naar de Macht" van dr. De Wever stilt vele hongers bij hen die bij de lectuur der vorigen met vragen achterbleven, en wakkert nieuwe appetijt aan. Bij de lectuur van zijn boek, een passionante aangelegenheid, heb ik mezelf herhaaldelijk gezegd dat nu het serieuze, serene debat echt kon beginnen over wat de Vlaamse Beweging was (is?), wat binnen de Vlaamse Beweging het Vlaams-Nationalisme was en wat hun betekenis is voor het zowat aan iedere catalogisering ontsnappende iets wat 'Vlaanderen' genoemd wordt. Een 'iets' waar we allen ergens mee te maken hebben, concreet en ook al eens emotioneel...

De Wever werpt belangrijke vragen op. Met name de invloed van het buitenlandse fascisme op de rechtse radicalisering van het vlaamse nationalisme en de opgang van het Vlaams Nationaal Verbond. Die buitenlandse invloed relativeert hij. Dat zal aangevochten worden maar m.i. heeft hij gelijk. Er waren toen in België (en niet alleen in Vlaanderen) voldoende condities aanwezig om het ontstaan en populaire succes van rechtse, autoritaire bewegingen te verklaren. Voorzien van alle paraphernalia van wat zich destijds hetzij volmondig, hetzij met enig al dan niet oprecht voorbehoud fascistisch noemde: symboliek, muzikaal repertoire, misprijzen voor de 'onvolkse' democratie, uniformen en leiderscultus. Dingen die eerst in Italië en dan in Duitsland consequent en extreem werden toegepast, doch elders zijn ontstaan. Met name in Engeland. Ook in België hadden WO I en de diep ingrijpende economische crisis onder de vooral getroffen arbeiders maar ook onder de kleine bourgeoisie die de draagster geweest was van de liberale democratie, nu mede de volle laag kreeg en het democratisch deficit de schuld gaf van haar problemen en dikwijls van haar ondergang, de hoop ook gewekt op een nieuw maatschappelijk bestel dat van aanpakken wist. Maar tevens de vrees voor de groeiende - en overschatte - politieke macht van de arbeidersbeweging die nu definitief op het toneel was verschenen en door al wat rechts stond vlot op één hoop werd geveegd, socialisten samen met christendemocraten. En meteen voor het alom complotterende en noyauterende communisme dat immers achter de coulissen alle touwtjes hanteerde. Vandaar was de weg kort naar de roep om sterke bewegingen met sterke mannen die het machteloze en knoeiende parlement wel zouden 'maßregelen' of meteen naar huis schoppen. En het tijdelijke, maar ook internationaal opvallende succes van Hendrik De Man bewees dat de rechterzijde in die hoop linkse gelijkgezinden mocht noteren. Eens vaart winnend zouden VNV of Rex uiteraard bewonderend opkijken naar de prestigieuze fascistische successen in Duitsland en Italië, die het eigen gelijk van kleurrijke argumenten voorzagen.

Daar kwam voor het toen nog overwegend katholieke Vlaanderen de aanslepende irritatie bij van de culturele en economische achterstand en achterstelling tegenover het Franse landsgedeelte, het zichtbaar arrogante franskiljonisme in de eigen omgeving en het feit dat de Rooms-Katholieke kerk met haar enorme gezag het einde van het liberalisme met zijn ontwaardende en ontkerstenende parlementaire democratie maar wat graag verhaasten wou. En er niet ongevoelig voor was dat haar sociaal-economisch corporatisme, het katholieke antwoord op het moreel verwilderende, liberale kapitalisme en de dreigende linkse revoluties, sterk leek op wat terzake aan de gang was in de landen van fascistische signatuur. Waarbij het zich weliswaar

openlijk antikerks opstellende nationaal-socialisme vergeleken met het communisme nog het geringste kwaad leek en mogelijk zelfs bekeerd kon worden...

Het Vlaamse nationalisme kon dus best zelf zijn eigen radicaal rechts-extremisme genereren, zoals dat trouwens op vele plaatsen in Europa en er buiten gebeurde. Dat het in België maar niet 'salonfähig' werd, had het trouwens meer te wijten aan zijn Vlaams-zijn, dan aan zijn rechts-radicalisme. Daar kwam nog de miserabele kwaliteit van zijn politieke personeel bij, Frontpartij zowel als VNV. Waarbij schrandere mensen als Herman Vos en Hendrik Borginon konden figureren als steeds meer in de eigen achterban ontgoocheld rakende witte raven. Hier mag met De Wever er wel op gewezen worden dat het VNV zich aan het typische eisenpakket van de Vlaamse Beweging versus het Belgische establishment weinig gelegen liet en het ondergeschikt achtte aan zijn Groot-Nederlands discours.

Waarbij de auteur ook ingaat op een tweede, voor het nationalisme in Vlaanderen toch wel zeer essentiële vraag, en daarbij tot nadenken aanzet: is er wel ruimte en een kans voor een democratisch Vlaams-Nationalisme? De Wever zet zich terecht af tegen de legeade van de 'democratische', zelfs 'progressistische' Frontpartij t.a.v. het 'reactionaire', 'contrarevolutionaire' VNV en stipt aan dat er hoogstens van een democratisch potentieel in het Front kan worden gesproken en niet eens aan de basis... Hoe beperkt dat potentieel qua uitstraling ook was, het was reëel aanwezig, zij het vooral te Antwerpen en meer bepaald in de persoon van Herman Vos. Maar die zou kort nadat hij de spectaculaire en politiek verstrekkende Borms-verkiezing van 1928 had geënceneerd, op uitnodiging van Camille Huysmans overstappen naar de BWP... en bij Hendrik De Man terechtkomen. In het Vlaams-Nationalisme schijnt de geschiedenis zich nogal eens te herhalen. Zonder noemenswaardige reactie vanuit de in hoofdzaak antidemocratisch voelende basis, moest de democratische strekking in de Frontpartij de vlag strijken voor het rechts-autoritaire VNV dat op zijn beurt de hete adem van het Verdinaso van Joris Van Severen in de nek voelde. Men zal hier denken aan VU en Vlaams Blok. Meteen waarschuwen we evenwel voor oppervlakkige vergelijkingen en het offeren aan aantrekkelijke 'sweeps of the mind'. Voor hetzelfde geld kan men ook een democratisch restant vermoeden in het VNV, dat zogezegd ook daarom door de Duitse bezetter en vooral door de SS van Himmler werd prijsgegeven ten voordele van het door de SS gesponsorde, Groot-Duitse 'De-Vlag' van Jef Van de Wiele c.s.

Merkt men niet veeleer op dat in het Vlaamse nationalisme de democraten die er ongetwijfeld bij waren, de ene na de andere innerlijk verscheurd het specifiek nationalistische terrein verlieten (al bleef de bekentenis tot het nationalisme in hun zelfbeeld nog lang aanwezig)? Dit vernietigde dan wel meteen of op termijn hun hoop op een democratische en Vlaams-Nationalistische politieke beweging van betekenis. Niettemin valt het op dat velen onder hen, voor en na WO II en zelfs tot zeer onlangs, in staat blijken tot opmerkelijk en oorspronkelijk politiek initiatief, binnen andere politieke groepen of onder eigen vlag en stoom. Dat over hun optreden de meningen kunnen uiteenlopen, is hier minder relevant. Voor uitdieping dienaangaande is een boekrecensie niet de juiste plek.

Het is een zo algemeen gedeelde mening dat het weer een cliché dreigt te worden, maar dit is tevens een tragisch boek.

Het relativeert menige reputatie, of breekt ze ten gronde af en zal daarom in Vlaams-Nationaal milieu ook op tegenspraak stuiten. De 'moedige' Hendrik Borginon die tot het laatst vocht voor een VNV dat de democratische grondprincipes bleef respecteren, houdt geen stand tegenover het lamentabele beeld van de man die 24 uur na elk schriftelijk protest of zoveelste dreiging met ontslag bij Staf De Clercq en Hendrik Elias de duimen legde en mopperend weer in de pas liep. En zo met name de Antwerpse Frontpartij de doodsteek gaf... En ook de 'kordate' Elias die Vlaand'rens Recht zelfs met de mogelijke arrestatie voor ogen bleef verdedigen tegenover Heinrich Himmler, Gottlob Berger of Richard Jungclaus verdwijnt in het niet. Tegenover hen en andere waardigheidsbekleders der 'Allgemeine SS' boogde hij er op dat hij een SS-man zou zijn, mocht hij Duitser wezen, maar als Vlaming tegenover zijn achterban de Grootnederlandse droom niet kon opgeven. Van Duitse zijde bleef hij hopen op een symbolisch erkennend gebaar, wat door de SS en ten slotte door Hitler categoriek werd afgewezen, zonder dat Elias daar de passende conclusies uit trok. Vele jonge Vlamingen, op een dwaalspoor gebracht in het Vlaams Legioen, in andere eenheden van de Waffen-SS, aan het Oostfront of elders, werden door Elias in verwarring en ei zo na in de steek gelaten. Men vindt het relaas bij De Wever, in rijk en verhelderend detail, zonder ooit af te wijken van de hoofdstroom die zich het hele boek lang sterk ontrolt.

Maar het boek is vooral tragisch omdat het de zowat blinde teloorgang van een politieke beweging belicht en analyseert. Een beweging die tijdens het interbellum en in de toenmalige antidemocratische tijdgeest van het meetelende deel der kleinburgerlijke en katholieke opinie de feitelijke politieke

leiding der Vlaamse Beweging opvorderde en daar ter rechterzijde in Vlaanderen nauwelijks nog meetellend politiek weerwerk bij ontmoette. Dat het VNV aan zijn eigen collaboratie ten onder ging, reeds tijdens de oorlog en niet alleen tegenover het Vlaamse volk maar ook tegenover de Duitse bezetter, is een feit. Dat er naast de Vlaamse collaboratie, en de Waalse van 'Rex' ook een Belgische, een franskiljonse en met 'establishment' en Hof verbonden collaboratie is geweest, die verregaande ambities koesterde en veel van het nazistische Duitsland verwachtte, is evenmin te loochenen. Maar dat neemt niets weg en onderstreept des te sterker de verantwoordelijkheid van het VNV voor de na de tweede Wereldoorlog optredende verschraling van de Vlaamse Beweging.

Dat was anders geweest na de eerste Wereldoorlog, ondanks het activisme dat qua omvang en betekenis evenwel niet met de collaboratie in Vlaanderen tijdens WO II te vergelijken viel. In weerwil van het 'arrangement' van Loppem, dat op 14 november 1918 vlug tussen koning en politieke partijen gesloten werd en waarin de Vlaamse doleanties er heel wat bekaaider afkwamen dan de socialistische, kwam het nadien tussen de grote staatspartijen (met voortaan de BWP erbij) tot feitelijke overeenstemming om iets te gaan doen aan 'le contentieux flamand'. Dat 'iets' werd weliswaar door en binnen deze partijen zeer verschillend geduid maar niet langer openlijk weggewuifd: taalgelijkheid, vernederlandsing der Gentse Universiteit (zeer verschillend geïnterpreteerd door tegen- maar ook voorstanders, met langdurige verzuring van het politieke leven als gevolg), vervlaamsing van gerecht, leger, administratie, enz. Il faut que la Flandre se sente aimée. Tussen stemmen en toepassen der relevante wetgeving bleef zoals bekend lange jaren een dikke belgicistische mistzone hangen.

Een en ander was trouwens een onvermijdelijke consequentie van het meteen na de oorlog ingevoerde algemene enkelvoudige stemrecht voor mannen. Vlaamsgezindheid was populair, vanzelfsprekend en een massaverschijnsel geworden, in alle partijen. En ze werd genomen voor wat ze was: in haar meerderheid zeker geen nationalistische beweging die totalitair een Vlaamse natie nastreefde, maar een diep democratische, authentieke en door een consensus gedragen manifestatie van verzet tegen waarachtige ongelijkheid en voelbaar onrecht. Zonder daarom het Belgische feit te ontkennen, zij het ook zonder grote tricolore sympathie. Dat de in Vlaanderen lang nog goeddeels onbestaande KP er pas na 1930 met Jef van Extergem aansluiting bij kreeg, staat op een ander blad..

Toen de rechts-radicalen betwisting der democratie post vatte in het Vlaams-Nationalisme, vanuit het Westvlaamse katholieke nationalisme alle aanverwante partijen en groepen in Vlaanderen opsloopte en zowel het Antwerpse residu van de Frontpartij als het nog actieve Oostvlaamse Daensisme de ruggegraat brak of integreerde, was de consensus in Vlaanderen gebroken. De katholieke partij was de enige om voor het VNV geen beroeringsangst te hebben, de anderen en vooral de BWP (en de communisten) noemden haar kortweg de Vlaamse variante van het fascisme. Het VNV dat de leiding der Vlaamse Beweging ambieerde bleef, enkele belangrijke electorale successen ten spijt, geïsoleerd en bracht het ook intern nooit tot ware eenheid, al wist Staf De Clercq daar met boerensluwheid meestal een mouw aan te passen.

De historische nederlaag van het VNV tijdens de tweede wereldoorlog, enerzijds tegen het eigen volk, anderzijds tegen de DeVlag van Jef Van de Wiele, dat een SS-instrument was geworden en volop vanuit Berlijn werd gesteund, heeft er wezenlijk toe bijgedragen dat het reactionaire belgicisme in de eerste jaren na de oorlog zowat de handen vrij had waar het de Vlaamse eisen betrof. De Vlaamse Beweging bereikte een dieptepunt waarvan ze zich nooit echt hersteld heeft. Het elan was weg. De democratische vlaamsgezindheid werd geïgnoreerd of had met hatelijke vergelijkingen af te rekenen. Summiere vergelijkingen van Vlaamsgezindheid met 'zwart' nazisme sneden weliswaar geen hout, maar verkregen massawerzaamheid. De wetenschap, gedragen te worden door een consensus binnen het eigen volk, maakte lange tijd plaats voor twijfels en de welige groei van slijptzwammen allerhande. De onderwijshervormingen van de socialistische minister Collard werden aan CVP-zijde uitgelegd als een offensief tegen Vlaanderen, en ter linkerzijde aarzelden men met het uitspelen van 'Vlaamse' tegenargumenten. Dat de zwaartekracht van het Vlaamse probleem nadrukkelijk bleef doorwerken op de Belgische politieke scène is natuurlijk niet te loochenen. Dat alle-ondernemingen om een werkzaam Belgisch staatsbestel te construeren uitmondde op het federalisme staat daar als bewijs. De verschuivingen der economische zwaartepunten van het Zuiden naar het Noorden des lands deden er het hunne aan toe. Zeggen dat het hier slechts om gemanoeuvree binnen de politieke klasse ging, zonder feedback vanuit de massa, is nonsens. Maar een massa die allengs van de politiek en ook van het voordien vanzelfsprekende Vlaamse besef, laat staan engagement afhaakt en vervreemdt - de electorale successen van het Vlaams Blok worden trouwens door haar luidruchtig, zij het eerder recent, nationalistisch discours eerder ingeperkt dan verklaard - ziet ook afkeurend toe hoe 'Vlaanderen', alsof het nu eenmaal zo hoort, een conforme kopie van de voordien aan België en zijn 'Brussels' establishment toege-

schreven, kortzichtige arrangeursmentaliteit levert. Met een weliswaar reëel maar vooral grootsprakerig liberaal-economisch vertoon, een verontrustend ras afnemend sociaal en ecologisch verantwoordelijkheidsbesef en een kleingeestigheid die voor buitenstaanders en buitenlanders niet en voor vele Vlamingen steeds moeilijker te begrijpen wordt. Buiten de nationalistische sfeer zullen nog slechts weinigen zich openlijk flamingant noemen. En wie herkent zichzelf qua hoop, verwachting en ideaal eigenlijk in de 'Vlaamse regering'?

Ook voor zulke bedenkingen levert Bruno De Wever ruim stof en argumenten, al vallen ze uiteraard buiten zijn bestek. Dat alles uitsluitend voor de deur van VNV en collaboratie leggen is natuurlijk baarljke onzin. Maar het staat sinds de oorlog mede op de debetzijde ervan, door de breuk van de consensus en de optie voor het nazisme.

Een slotvraag: is het werk van Bruno De Wever bruikbaar in een pleidooi voor amnestie? Het attendeert wel zeer sterk op de omstandigheden der collaboratie. En op de nuances die velen, ook in het VNV, daar in zullen gelegd hebben en die middelerwijl verre wegvoerden van een bekentenis tot het nationaal-socialisme of een verloochening van de democratie. Ter herhaling: de collaboratie was een zware en nog doorwerkende setback voor Vlaanderen en de verantwoordelijkheid van het VNV is daar kapitaal in. Maar na de bevrijding werd rechtspraak gehouden door de verkeerden en met de verkeerde argumenten. Men kon niet verwachten dat in de rechtbanken werd gezegd dat niet 'België' maar de democratie de eerste morele aanklager moest zijn en dat daartoe ook menig 'Vlaams' argument kon worden aangehaald. Maar ook de media, de Vlaamse inclus, en de politieke partijen, ook de democratische, lieten dat argument liggen, mèt zijn Vlaamse implicaties. De linkerzijde, de communisten niet uitgezonderd, beleefde toen (gelukkig nooit meer herhaalde) cocardistische hoogdagen... De repressie was er naar. Het was er een van een belgo-bourgeois establishment dat er, en het bracht zelfs menig magistraat aan het gruwen, in de aanvangsjaren zelfs niet in slaagde de schijn op te houden. Ook al mag erkend worden dat de 'Belgische' repressie in vergelijking met het omliggende buitenland niet eens buitensporig was en in België zeker niet tot Vlaanderen beperkt bleef. Maar pro-democratisch was ze amper en anti-Vlaams was ze zeker. Hier denken we reeds aan het boek van Bruno De Wever voorbij en sluiten we deze recensie dan ook af.

Enkele slotbedenkingen: aan het Nederlands kan worden vermoed dat Bruno De Wever onder tijdsdruk stond. In zijn tekst staan wat veel oneigenlijk taal- en woordgebruik, gejongleer met syntaxis en enkele verwarrende

drukfouten die ook de 'verstandige lezer' niet zomaar hoplaphop kan decoderen. Niettemin is het een erudiet en tevens vlot leesbaar boek. Wat ons ook hinderde was dat in de nogal talrijke Duitse citaten zelden een spellings- of grammaticale fout ontbrak.

Een dikke turf. Maar vooral een magistraal en met verrassend helder inzicht geschreven, gedocumenteerd en geargumenteed werk. Je moet er doorheen, uit burgerplicht als het ware. En je wordt er beter van. Book of the Year...

Jan Debrouwere

Greep naar de Macht, dr. Bruno De Wever, Tielt: Lannoo, 1994, 701 p., 1.495 Fr.

Liberalism, Fascism, or Social Democracy

Tussen de twee wereldoorlogen triomfeerde het fascisme in Italië en Duitsland, terwijl in West-Europa de liberale democratie standhield. In Scandinavië kwamen de sociaal-democratische partijen aan de macht en zorgden daar voor een 'derde weg'. De vraag uiteraard is waarom fascisme en sociaal-democratie triomfeerden, terwijl elders het liberalisme levenskrachtig bleef. Die vraag trachtte de Amerikaan Gregory M. Luebbert te beantwoorden het het 'argument' dat in de 'liberale landen' de middenklasse in de steden voldoende sterk en onverdeeld verenigd was in machtige liberale partijen (b.v. de radicalen in Frankrijk) om de middenklasse af te houden van het fascisme en de sociaal-democratie te verzwakken, waardoor de arbeidersklasse zich kon verzoenen met de staat als verstrekker van sociale hervormingen.

In Scandinavië was dat niet het geval. De liberalen raakten hier verdeeld tussen de door hen eveneens vertegenwoordigde boerenbelangen en de kleine burgerij in de steden. De sociaal-democraten profiteerden van die verdeeldheid door een alliantie aan te gaan met de boerenpartijen, waarbij deze laatste belangrijke sociale hervormingen ten gunste van de arbeidersklasse accepteerden in ruil voor agrarisch protectionisme. Daarmee werd de bourgeoisie buiten spel gezet.

In Duitsland en Italië waren de linkse 'arbeiderspartijen' wel sterk, maar ze slaagden er niet in om hun macht te consolideren met behulp van de boeren.

Omdat zowel sociaal-democraten als communisten probeerden de talrijke landarbeiders te organiseren, dreven ze de boeren in de armen van het fascisme op een moment dat de middenklasse in de steden massaal de verdeelde en verzwakte liberale partijen de rug toekeerden. De uitkomst was het fascisme dat de middenklasse in de steden verbond met de boerenbelangen.

Deze stelling ondersteunt Luebbert door een grote hoeveelheid literatuur na te vlooiën. Het resultaat van dat onderzoek geeft een goed beeld van de wording en transformatie van de liberale democratie. Volgens Luebbert wist het liberale regime alleen daar stand te houden waar de massamobilisatie van de arbeidersklasse niet tot doel had om de strijd voor sociale hervormingen te voeren via de verovering van de politieke democratie (algemeen stemrecht) en waar geen pre-moderne (of pre-industriële) tegenstellingen zorgden voor de verdeeldheid van de middenklasse. Is die middenklasse verdeeld op basis van regionale tegenstellingen of religie dan is de massabasis voor de liberale stroming te eng om een liberaal regime te stabiliseren.

Luebbert bekijkt de Europese geschiedenis vanaf het ontstaan van de liberale democratie in de negentiende eeuw tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Volgens hem kon alleen in Zwitserland, Frankrijk en Groot-Brittannië het liberale regime standhouden als gevolg van de Lib-Lab coalities (vakbonden en liberalen vormen één front). België en Nederland vormden een liberaal schemergebied, omdat hier de liberalen na de democratisering van het stemrecht de regeringsmacht moesten afstaan aan confessionele partijen. Die confessionele partijen, aldus Luebbert, steunden vooral op de middenklasse, maar bleven het liberale regime trouw, zodat ze functioneel gezien de liberalen vervingen en zowel de middenklasse als de arbeidersklasse via een levensbeschouwelijk systeem verzoenden met de in essentie nog liberale staat.

De studie van Luebbert is in die mate interessant als hij erin slaagt om de klassecoalities als basis voor de ontwikkeling van de regimes tot leidraad te nemen. De ondergang van het liberalisme in de meeste landen verklaart hij aan de hand van het bestaan van pre-industriële scheidslijnen in de middenklasse en de massabewegingen die streefden naar politieke hervormingen. Ook voor de huidige politieke situatie is deze studie interessant.

In België en Nederland is de verzuiling op haar retour en daardoor krijgt het liberalisme opnieuw de kans om, ten eerste, de middenklassen weer politiek te verenigen, en, ten tweede, om door het aantrekken van bepaalde lagen uit de

arbeidersklasse en de witte boorden te streven naar een typische Lib-Lab politiek die de categorale belangen wil bevoordeligen en daardoor de solidariteitsgedachte achter de huidige welvaartsstaat wil ontmantelen. Ook Scandinavië maakt zo een liberale omvorming mee. Italië, dat na de Tweede Wereldoorlog een christen-democratische variant ontwikkelde met een uitgebreide staatssector, volgt, maar dan op het ritme van zowel een nieuwe links-rechts polarisatie als onder druk van corruptieschandalen. Dus heel West-Europa lijkt zich vandaag te bekeren tot de grondbeginselen van de liberale regimes: geen georganiseerde belangenvertegenwoordiging in de regeringen, maar via de burger als zelfredzaam individu en het electoralisme moeten de liberale populistten gaan regeren.

André Mommen

Liberalism, Fascism, or Social Democracy. Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe, Gregory M. Luebbert, New York en Oxford: Oxford University Press, 1991, 416 blz.

De Belgische economie in de 20ste eeuw

Van de hand van André Mommen verscheen vorig jaar bij Routledge "The Belgian Economy in the Twentieth Century". Het boek kadert in de "Contemporary Economic History of Europe Series", die onder redactie van Derek Aldcroft bij de voornoemde uitgeverij wordt gepubliceerd. Tot nu toe verschenen in deze reeks monografieën over Joegoslavië, de Sovjet-Unie, Noorwegen, Polen, Hongarije, Bulgarije, Denemarken, Griekenland, Roemenië, Tsjecho-Slowakije, Ierland en Duitsland. De vraag die de achterdochtige lezer zich kan stellen is of het voorliggende boek over België het laatste is van de serie over bovenvermelde probleem-economieën, of het tweede in de serie over Europese hoogontwikkelde industrielanden.

Dat er wetenschappelijke behoefte is aan dergelijk werk, lijkt mij evident. België was in de 19de eeuw het industrieland bij uitstek. De vraag hoe diezelfde Belgische economie het er van af heeft gebracht in de twintigste eeuw is bijgevolg wetenschappelijk legitiem. Er zijn enkele standaardwerken voorhanden over de Belgische economische geschiedenis in de twintigste eeuw, maar die zijn alle in het Frans, en sommige enkel nog in het antiquariaat te vinden. Hoewel veel minder gedetailleerd en breedvoerig dan deze

standaardwerken, vult het boek van Mommen een lacune op de Engelstalige internationale markt.

Het boek telt tien hoofdstukken, die elk afgesloten worden met conclusies. Het is jammer dat deze conclusies niet altijd voldoende relevant zijn. Het is de lezer zeker niet aan te raden, wanneer hij na lectuur het boek nog eens zou raadplegen, zich op de conclusies van Mommen te richten.

Het boek vangt aan met een hoofdstuk over de rol van de overheid in de economie gedurende het interbellum. Vertrokken wordt van de vaststelling dat de Belgische handelsbalans voor de Eerste Wereldoorlog normaal deficitair was en dat het deficit werd gecompenseerd door de dienstenbalans. Na de Eerste Wereldoorlog expandeerden de Belgische exporten in sterke mate door een lage wisselkoers, tot de economische crisis daar vanaf 1929 verandering in bracht. Tot in 1932 was het Verenigd Koninkrijk de voornaamste exportmarkt voor België. De devaluatie van het Britse pond heeft dit gewijzigd: de Belgische exporteurs zochten een uitweg naar de Franse markt, die evenwel sterk werd afgeschermd. Aangezien de deflatie-politiek van de Belgische regeringen de ontwikkeling van de binnenlandse markt had verijdeld, veroorzaakte deze achteruitgang van de Belgische exporten grote ellende. Eigenlijk, zo stelt Mommen in navolging van andere auteurs, werd de Belgische industrie van de jaren twintig vadsig: de gemakkelijke winsten leidden niet tot broodnodige structurele en technologische aanpassingen.

De georganiseerde arbeidersbeweging kon in het interbellum een zekere, zij het beperkte en dikwijls door de burgerij betwiste, rol spelen in het sociaal-economisch beleid. Sinds 1920 kende België een systeem van verplichte werkloosheidsverzekering bij de vakbonden. Een poging in 1937 om de werkloosheidsverzekering van overheidswege te organiseren werd door de ondernemers en de conservatieve burgerij te niet gedaan. Een ander voorbeeld is de samenwerking van overheid en vakbonden om collectieve onderhandelingen af te dwingen die de lonen zouden vaststellen voor alle arbeiders en bedienden in de industrie, of de indexering van de lonen door te drukken. Hoe dan ook, zo merkt Mommen op: de collectieve onderhandelingen en de loonindexering hebben de inkomensverdeling niet gewijzigd.

De Belgische economie werd in belangrijke mate geleid door gemengde banken en holdingmaatschappijen. Ook de socialistische arbeidersbeweging was in de jaren twintig actief in beleggingen via de Bank van de Arbeid, opgericht in 1913. Ten gevolge van de economische crisis van de eerste helft

der jaren dertig, werden de beleggingen van de gemengde banken onzeker en illiquide. Sommige banken gingen over kop, waaronder de Bank van de Arbeid. Daarom dat in 1934 de overheid besliste een strikt verbod in te voeren op de vermenging van bankactiviteiten en industriële beleggingen. De gemengde banken moesten zich omvormen tot zuivere holdingmaatschappijen en zuivere banken.

In de jaren dertig werden ook pogingen ondernomen vanuit katholieke hoek om de Belgische economie op corporatistische leest te schoeien. Deze pogingen stootten op de tegenstand van de liberale burgerij zowel als van de socialistische arbeidersbeweging. Het resultaat was dat uiteindelijk een compromis tot stand kwam onder de vorm van paritaire comité's, waarin per industriële sector afgevaardigden van werkgevers en werknemers onderhandelden over de arbeidsvoorwaarden e.d.

Mommen geeft vervolgens een degelijk overzicht van de toestand in de voornaamste industriële sectoren in de jaren dertig. Dit is des te interessanter omdat de rol van de overheid in deze sectoren wordt belicht, evenals de strategie van de grote ondernemingen, hun kartelafspraken, enz. Hij doet dit voor de steenkoolindustrie, de staalindustrie, de automobielsector, de elektriciteit, non-ferrometalen, textiel, de chemische sector, enz. In dit hoofdstuk blijkt de enorme concentratie van de Belgische economie op de zware nijverheid, de sluipende penetratie van moderne sectoren zoals "electrical engineering" door buitenlands kapitaal en gebrek aan interesse van de Belgische financieel-industriële groepen voor dergelijke nieuwe sectoren. Een uitzondering op de regel vormen de activiteiten van de Solvay-groep, die een multinationaal imperium van sodafabrieken had uitgebouwd en zich nadien in andere sectoren diversificeerde. Tijdens de depressie moest Solvay vele "non-core" activiteiten van de hand doen en ook alle interesses in de chemie, met uitzondering van de sodaproductie, verkopen.

Het corporatistisch systeem dat voor de Tweede Wereldoorlog niet kon worden ingevoerd, kwam er uiteindelijk onder de Duitse bezetting. In het hoofdstuk over de Belgische economie in de periode 1940-1945 beschrijft Mommen vooreerst hoe het de Belgische regering in 1940 ontbrak aan een duidelijk programma voor wat de industriëlen en de overheidsambtenaren te doen stond, wanneer de regering in ballingschap zou zijn vertrokken. Daarom ontwierp, na het vertrek van de regering een Bankiersconsortium onder het voorzitterschap van Alexandre Galopin, de toenmalige gouverneur van de Société Générale, richtlijnen voor het economisch en sociaal gedrag en beleid

van ondernemingen en ambtenarij onder de Duitse bezetting (de zg. Galopin-doctrine). De strategie van het Galopin-comité hield rekening met de noodzaak tot samenwerking vanwege het Belgische bedrijfsleven omwille van de afhankelijkheid van Duitsland inzake grondstof- en voedselvoorrading en van de afzet van de Belgische produkten in Duitsland. Tevens beoogde het Galopin-comité het privilege van de gelduitgifte toe te vertrouwen aan een nieuwe bank, de Emissiebank N.V., aangezien de gouverneur en de ambtenaren van de Nationale Bank Brussel hadden verlaten. De Galopin-doctrine van beperkte en gecontroleerde collaboratie heeft ontegensprekelijk de ontmanteling van het Belgisch industrieel weefsel belet, maar tevens het opportunisme van vele Belgische bedrijven en hun inschakeling voor eigen gewin in de oorlogseconomie mogelijk gemaakt.

Ook tijdens de oorlog werden de kiemen gezaaid voor het latere "Sociaal Pakt". In 1943 rapporteerde een comité van industriëlen, het zogenaamde Velge-comité, dat er in vredetijd geen behoefte zou bestaan aan een herstel van het economisch liberalisme. Volgens het Velge-comité hadden de onder de bezetting opgerichte corporaties hun nut bewezen, en arbeid en kapitaal zouden in de toekomst moeten samenwerken in de sectoriële paritaire comité's om de volledige werkgelegenheid te bewaren. Ook moest een sociaal zekerheidstestem worden ontwikkeld beheerd op een analoge paritaire basis door werkgevers en werknemers. Zoals Mommen aangeeft hebben de vertegenwoordigers van de Belgische patroons, vooral dan Fabrimetal, de beroepsvereniging van de metaalverwerkende nijverheid, onder leiding van de bekende Vlaamse industrieel Bekaert, de essentie van deze ideeën kunnen "verkopen" aan de reformistische arbeidersbeweging.

Na de bevrijding werd een exemplarische monetaire stabilisatiepolitiek gevoerd, die de inflatiedreiging de kop indrukte en ook woekerwinsten erodeerde. Maar over de sociale en economische reorganisatie die voor de deur stond was er verre van eensgezindheid. Van een staatsgeleide economie, waarvan de communisten en sommige socialisten droomden, kwam niets in huis. Bovendien haalde de reformistische strekking binnen de arbeidersbeweging snel de bovenhand bij de implementatie van het Sociaal Pact. Aldus werd het naoorlogse sociaal beleid sterk beïnvloed door de Algemene Paritaire Commissie en de daarin aanwezige corporatistische belangen. Mommen toont aan welke belangrijke rol enkele leidende persoonlijkheden hebben gespeeld in het implementeren van het collectief sociaal overleg, zoals Louis Major van de socialistische vakbond, August Cool van de christelijke vakbond, Leon Bekaert van het Verbond der Belgische Nijverheid (het huidige VBO).

Internationaal sloot België zich aan bij de Europese begunstigen van het Marshall-plan. Mommen beschrijft hoe dit Marshall-plan tot stand kwam en werd geïmplementeerd. Ook de gevolgen van de oprichting van de EGKS worden beschreven. Hij duidt aan hoe de aldus gecreëerde instituties bijdroegen tot een economische opgang in Europa, waaraan België deel had door de export van grondstoffen en halfafgewerkte produkten. De rest van de Belgische economie bleef echter zwak. De ongezone afhankelijkheid van de Belgische economie van de exportproductie van grondstoffen en halfafgewerkte produkten vergrootte nog tijdens de Koreaanse oorlog, door de grote vraag naar deze laag-technologische goederen. Mommen beschrijft de toestand in een aantal industriële sectoren. Het ontwaken uit de droom van erop gebaseerde "exportgeleide groei" kwam des te harder aan, toen de economische depressie in de Verenigde Staten anno 1957 de economische activiteit in België ernstig aantastte.

In de periode 1958-1960 wordt de structurele zwakte van de Belgische economie duidelijk. In het hoofdstuk dat over deze periode handelt, besteedt Mommen vooral aandacht aan de stelling van econoom Alexandre Lamfalussy die in zijn boek "Investment and Growth in Mature Economies. The Case of Belgium" (1961) de oorzaken van deze overspecialisatie analyseerde. Lamfalussy stelde dat de Belgische industrie teveel haar toevlucht had gezocht in defensieve rationalisatie-investeringen, waardoor dat er macro-economisch te weinig impact was op de binnenlandse vraag, evenmin als op de introductie van nieuwe technologie. Mommen verwijst even naar het standpunt van Jacques Drèze, die de specialisatie van de Belgische industrie toeschreef aan de aanwezigheid van schaalvoordelen in de productie van halfafgewerkte produkten voor de exportmarkten. Het is jammer dat hij aan dit standpunt niet evenveel aandacht besteedt als aan de visie van Lamfalussy, want het had een ander, meer genuanceerd licht geworpen op de structurele problemen van de Belgische economie (1).

De structurele problemen van de Belgische economie waren in de beschouwde periode ook onderwerp van opinievorming en onderzoek in de schoot van de socialistische vakbond. Hierbij werd voortgebouwd op ideeën en stellingen van de Waalse vakbondsleider André Renard uit de eerste helft der jaren vijftig. Volgens de Belgische (voornamelijk, zij het niet uitsluitend, Waalse) syndicalisten waren de holdings, hun defensieve investeringen, hun gebrek aan dynamiek en vernieuwingsdrang, verantwoordelijk voor de achterlopende competitiviteit en de hoge structurele werkloosheid. Anti-kapitalistische structuurhervormingen werden bepleit, maar zoals te verwach-

ten viel, kwam daar weinig van terecht ingevolge de tegenwind van de christen-democraten en de reformistische vleugel van de socialisten. De kreet om anti-kapitalistische structuurhervormingen kreeg wel politiek gewicht tijdens de grote staking van 1960-61 tegen de Eenheidswet, maar deze beweging leidde tot weinig meer dan de val van de regering.

De structurele problemen anno 1958-1961 en de noodzaak deze door overheidsmaatregelen aan te pakken, leidde tot de oprichting in 1959 van het Bureau voor Economische Programmatie (het latere Planbureau), waarbij de overheid een coördinerende en informerende rol inzake de privé-investeringen werd toebedeeld. Ook werden de zogenaamde expansiewetten van 1959 gestemd, die voorzagen in overheidshulp voor privé-investeringen. In dit verband vergeet Mommen te vermelden dat er reeds vanaf 1953 expansiesteun werd uitgekeerd, zonder veel succes evenwel. Het ware interessant geweest hier de literatuur te analyseren over het waarom van het succes van de expansiewetten van 1959 in vergelijking met die van 1953. Hieruit blijkt dat de expansiewetten een deel van de geplande investeringen van multinationale ondernemingen die naar Europa kwamen (o.m. uit vrees voor EEG-protectie-nisme als gevolg van het Verdrag van Rome van 1957), naar België heeft gelokt. Maar zonder deze toevloed van buitenlandse investeringen in Europa hadden de Belgische expansiewetten van 1959 hetzelfde lot ondergaan als die van 1953.

Bovenop de structurele problemen anno 1958-1961 komen de gevolgen van de onafhankelijkheid van Belgisch Kongo. Mommen stelt dat de impact van Belgisch Kongo op de Belgische economie zich beperkte tot 3 % van het BBP (p. 114). Ik weet niet waar hij dat cijfer vandaan haalt, maar ben ervan overtuigd dat het een onderschatting is. Bovendien was die impact zeer ongelijk over de industriële sectoren in België verdeeld. Ook stelt Mommen dat ingevolge de Kongolese onafhankelijkheid de koloniale opbrengsten opdroogden op een ogenblik dat vroegere kolonies elders in de wereld weinig beleggingsmogelijkheden boden.

Hoofdstuk 7 geeft een overzicht van de economische toestand in de jaren zestig. Dit hoofdstuk behoort m.i. tot de zwakste van het boek. Het bevat weinig gegevens die niet reeds gekend zijn. Vooral het stukje over het multinationaal kapitaal en over de rol van openbare werken als motor voor de constructiesector en de toeleverende sectoren, is ontgoochelend kort.

De jaren zestig zijn voor België gouden jaren gebleken. De groei van de investeringen in die periode en de vernieuwing en modernisering van de nijverheid is in belangrijke mate een gevolg van de multinationale vestigingen. Tegen 1968 was bijna 20 % van de werkstelling in vestigingen van buitenlandse ondernemingen. Door de penetratie van buitenlandse multinationale ondernemingen wijzigde zich de Belgische exportstructuur in de beschouwde periode: het aandeel van traditionele exporten daalde (vooral dan ijzer- en staalproducten en textiel) en het belang van de exporten naar Duitsland en Frankrijk nam toe. Door deze economische ontwikkeling nam ook de regionale ongelijkheid in België tussen Vlaanderen en Wallonië toe, wat aan de basis lag van de roep om culturele autonomie in Vlaanderen en om economische regionalisering van België in Wallonië.

De eerste petroleumcrisis (1973-74) verstoorde de droom van de onstopbare economische vooruitgang op een dramatische wijze. Van overheidswege werd op deze schok gereageerd door pogingen de inflatie in de hand te houden. Een "zacht" begrotingsbeleid werd gevoerd. We moeten wachten tot het einde van de jaren zeventig op het plan-Claes voor ondersteuning en renovatie van de vijf zogenaamde "nationale sectoren". Om de sterke groei van de werkloosheid op te vangen werden er tussen 1977 en 1981 verschillende opvangsystemen ontwikkeld (tijdelijke ambtenaren, werklozen tewerkgesteld in openbare diensten, tewerkgesteld ingevolge brugpensioenen, enz.). Mommen analyseert de door de economische crisis gecreëerde onevenwichtigheden op de arbeidsmarkt, inzake openbare financiën en op de Belgische betalingsbalans. Hij geeft aan dat ondanks de multinationale penetratie van de jaren zestig, de Belgische economie structureel zwak was gebleven. Verkorting van de arbeidstijd leverde geen nieuwe banen op omdat in toenemende mate vrouwelijke arbeidskracht zich kwam aandienen op de arbeidsmarkt. Bovendien stond de Belgische nijverheid onder te sterke concurrentiedruk uit het buitenland opdat bijkomende aanwervingen zouden volgen. De traditionele exportmarkten van België waren evenzeer als België getroffen door de crisis, en de opkomst van de nieuwe industrielanden verhoogde verder de internationale concurrentie op stagnerende markten. Ingevolge de geografische en sectorale structuur van de Belgische exporten werd België harder door de crisis getroffen dan de andere industrielanden. Daar bovenop kwam dat in de beschouwde periode een aantal multinationale ondernemingen zich onder druk van eigen herstructurerings- en heroriënteringsprogramma's uit België terugtrokken op een moment dat de Belgische holdingmaatschappijen hun gestegen investeringsbehoeften niet konden dekken op de kapitaalmarkt.

Uit de jaren zeventig dateert ook de crisis van de Belgische staalnijverheid, die Mommen uitvoerig in herinnering brengt: de herstructurering van Cocke-rill, de alliantie van Albert Frère met Cobepa, de tweede Ronde Tafelconferentie van mei 1978 en het plan-Claes voor de herstructurering van de staalnijverheid, de chantage van de Belgische banksector en haar vraag naar staatswaarborgen in 1981, enz.

Een decennium van werkloosheid en moeilijke aanpassing wordt afgesloten met een tweede wereldwijde oliecrisis die een nieuwe crisis inluidde. Inmiddels zijn in België de socialisten uit de regering gewipt en vervangen door de liberalen. Met de steun van de christelijke vakbond reageert de regering Martens op de crisis door inkomen van de loontrekkenden naar de ondernemingen en de publieke sector te transfereren. De loonindexering wordt gedeeltelijk opgeschort, de reële lonen worden bevroren en aan de ondernemingen worden diverse fiscale voordelen gegeven. De evolutie van de openbare bestedingen wordt zorgenkind nummer één ingevolge het zogenaamde "sneeuwbaaleffect". Ook wordt in 1982 de Belgische frank gedevalueerd ten opzichte van de meeste EMS-munten. Op langere termijn zet het allemaal weinig zoden aan de dijk, want na vijf jaar zijn de Belgische exportprijzen terug van waar ze kwamen. Opnieuw blijkt de structurele zwakte van de Belgische exporten: een groot gedeelte van de Belgische exporten bestaat uit producten waarvoor de vraag traag groeit.

In de periode 1981-1988 verliezen de Belgische holdingmaatschappijen meer en meer greep. De Groep Brussel Lambert gaat in zee met Albert Frère en Pargesa, om een paar jaar later te eindigen als een dochtermaatschappij van de laatstgenoemde. Onder het gouverneurschap van René Lamy start de Société Générale eindelijk een herschikkings- en heroriënteringsoperatie en gaat ook op zoek naar bijkomende middelen. In januari 1988 breekt de "strijd om de Générale" uit, geleid door Carlo de Benedetti, die uitmondt in een dominante positie in de SGB van de Franse groep Suez.

Eind de jaren tachtig vertoont België een beeld dat grondig verschilt van dat van tien jaar voordien. Mommen stelt dat de toekomstige leefbaarheid van de Belgische staat sterk ondermijnd is. Met de verzwakking van de Belgische, franssprekende burgerij en met de sterke achteruitgang van de positie van de Belgische holdingmaatschappijen, is het cement van de Belgische staat aangetast, aldus Mommen. Meer en meer is de hoop van de industrie in België gevestigd op Europa. Mommen vermeldt nauwelijks of niet dat de instrumenten voor het voeren van een economisch en industrieel beleid sinds

1989 in handen zijn van de gewesten. Zelfs het exportbeleid berust overwegend bij de regio's. Naar mijn gevoel heeft Mommen te veel oog voor de desintegrerende krachten en onvoldoende oog voor de krachten die de verhoudingen tussen de gewesten in België stabiliseren. Toch heeft hij in essentie gelijk. De sociaal-economische basis van de Belgische staat is uitgehoud. Het ware interessant geweest als hij zijn stelling in dit verband verder had uitgewerkt, want nu blijft de lezer te veel achter met een nauwelijks beargumenteerde thesis.

Het boek sluit af met een goed gestoffeerde bibliografie en een register dat de bruikbaarheid al snel bewijst. De bibliografie is echter niet volledig. Ik verwees boven reeds naar het ontbreken van bronnen inzake de stelling van Jacques Drèze over de exportstructuur. Bij wijze van voorbeeld vermeld ik enkele andere tekorten. Het werk van Michel Devroey, of van mijzelf, m.b.t. de Belgische holdings ontbreekt. Van de publikaties van Gaston Vandewalle bvb. over de Belgische Bank van de Arbeid, is er geen spoor. En naar het werk van Pierre Joye vinden we slechts twee verwijzingen terug bij Mommen.

Ondanks de vele interessante inzichten die de lezer geboden wordt, is het boek dikwijls te gebald geschreven. Op een aantal plaatsen werpt het boek door zijn bondigheid méér vragen op dan het beantwoordt. Zo is het helemaal niet duidelijk waarom na de Eerste Wereldoorlog de door Duitsland niet gehonoreerde herstelbetalingen in België tot monetaire instabiliteit leidden (p. 8), of waarom het fusieplan voor de staalsector van Jean Jadot, de toenmalige gouverneur van de Société Générale de Belgique, werd afgewimpeld (p. 38). Het "dubieuze gedrag" van koning Leopold III (p. 75) is waarschijnlijk minder bekend bij het publiek waarvoor het boek bestemd is. Wij betwijfelen of de gemiddelde lezer voldoende doordrongen is van het belang van de Europese Betalingsunie (p. 84), die in 1950 werd opgericht, om Mommens loutere vermelding van deze instelling te rechtvaardigen. Het bewijs dat de textielsector in de jaren vijftig een stagnerende industrie was (p. 92) blijft Mommen ons schuldig. Wat gebeurde er met het plan van Jean-Luc Dehaene in 1993 tot onderhandelingen over een nieuw Sociaal Pact? Wij zouden nog even met dergelijke vragen kunnen doorgaan.

Afgezien van de reeds bovenvermelde voorbeelden, ben ik het ook op andere plaatsen niet steeds eens met de auteur. De definitie van stagflatie die Mommen geeft (p. 124) is volkomen onjuist. En of de ondernemingen waarvan de aandelen bij een holdingmaatschappij zitten inderdaad onafhankelijk konden blijven, zoals Mommen enkele malen suggereert, betwijfel ik.

In dit opzicht functioneer(t/de) de groep van de Société Générale de Belgique fundamenteel verschillend van bvb. de Paribas-groep en van de groep Brussel-Lambert. Het zou ons te ver voeren hier mijn meningsverschillen met Mommen te inventariseren. Overigens verzinken deze meningsverschillen in het niet tegenover mijn waardering voor de gepresteerde arbeid. Het boek is een aanwinst in de Engelstalige economische geschiedenis.

Ludo Cuyvers

The Belgian Economy in the Twentieth Century, André Mommen, London & New York: Routledge, 1994, 266 p.

- (1) Zie Jacques Drèze: "Quelques réflexions sereines sur l'adaptation de l'industrie belge au Marché Commun Européen", in: Comptes rendus des travaux de la Société Royale d'Economie Politique de Belgique, 1960, Nr. 275, en Jacques Drèze: "Les exportations intra-C.E.E. en 1958 et la position belge", Recherches économiques de Louvain, 1961, Vol. 27, pp. 717-738.

De amerikanisering van Europa

'European unification will only be achieved if Europeans want it. Europeans will only want it if there is such a thing as a European Identity. A European Identity will only develop if Europeans are adequately informed. At present, information vis a vis the mass media is controlled at the national level.'

Dit citaat uit een rapport van 1982 voor de Europese Commissie, onderstreept het belang dat gehecht wordt aan audio-visuele media om de economische en politieke integratie van Europa te bevorderen door middel van cultuurinstrumenten. Onrechtstreeks onderstreept het hoe weinig zwaar het gewicht is in de Europese politiek van de cultuur an sich. We wisten het allang, Europa is in de eerste plaats een economisch blok.

Onlangs verscheen er bij *Garant* een boekje met de titel *Culturele Globalisering en Lokale Identiteit. Amerikanisering van de Europese Media*. Het vormt de neerslag van een aantal referaten die gehouden werden op het 14de Vlaams Congres voor Communicatiewetenschappen dat begin vorig jaar in Bierbeek plaatsvond en waarin de culturele en economische aspecten van de

televisiewereld onderzocht worden. Uitsluitend het medium televisie, en dus is de term 'media' in de titel storend. Een detail op het eerste gezicht, maar het staat wel symbool voor de stiefmoederlijke behandeling die beleid en wetenschap verlenen aan de andere mediavormen, zoals gedrukte pers en radio.

Rode draad in het boek vormt de 'amerikanisering', een begrip dat in Westeuropese oren vooral negatieve connotaties oproept. Over de hegemonie van de Amerikaanse cultuurindustrie zijn alle auteurs het eens. Meer dan de helft van alle geprogrammeerde fictie op de Europese zenders is van Amerikaanse origine. Voor commerciële zenders wordt dat zelfs 70 tot 100%. De balans voor audio-visuele producties is dan ook sterk in het nadeel van Europa. In 1993 importeerden de EG-landen uit de VS voor 3.750 miljoen dollar Audio-visuele programma's, de Europese export naar de VS bedroeg slechts 250 miljoen dollar of een schamele 6 % van het Amerikaanse export-volume. Vandaar de dringende behoefte om de Europese audio-visuele industrie te voorzien van voldoende kapitaal om zich tegen die Amerikaanse dominantie te verzetten en dit kan slechts door een efficiënte subsidiëeringspolitiek. De Amerikanen ruiken nattigheid: 'Door de AV-sector in de GATT op te nemen, willen de Amerikanen nu precies dit subsidiëeringsbeleid afremmen' laat Els De Bens zich ontvallen (p. 98). De Fransen gingen nog een stap verder en eisten de 'culturele uitzondering' door een verplicht opgelegd quotasysteem voor Europese producties en importbeperkingen. Maar in de bijdrage van Daniël Biltereyst worden de Europese politici tot voorzichtigheid aangemaand om onbezonnen quota in te voeren. Een Frans onderzoek reveleerde namelijk dat eigen Franse fictie steeds minder in de gunst van de kijker staat door de lagere kwaliteit en dat is juist een gevolg van de quota-regeling. 'In plaats van te schermen met negatieve, protectionistische maatregelen is het van belang dat het Europese beleid vooral via positieve, stimulerende maatregelen de Europese televisie-industrie en vooral de noodlijdende filmindustrie opnieuw tot bloei tracht te brengen' (p. 84). Desnoods moet de Europese kijker het met wat minder producties van eigen bodem stellen als het maar meer kwaliteit oplevert, aldus Biltereyst. Te meer omdat onderzoek uitwees dat de impact van Amerikaanse producties sterk dient te worden gereduceerd. De Europese kijker voelt zich minder betrokken bij Amerikaanse fictie. Het wordt wel veel geprogrammeerd maar in veel mindere mate geconsumeerd. Daarmee vervalt volgens Biltereyst een belangrijke peiler van de zogenaamde 'cultuur-imperialisme'-thesis, die niet alleen de economische, maar ook culturele dominantie en invloed veronderstelt.

Daar waar de eensgezindheid onder de wetenschappers groot is voor wat het economisch-structureel domein aangaat, is die moeilijker te vinden op het vlak van de al dan niet vermeende culturele hegemonie en de impact op de cultuurconsument. Dat blijkt ook uit de verschillende bijdragen, zij het dat de standpunten eerder genuanceerd worden gebracht. Rob Kroes stelt dat de Europese ontvanger aan Amerikaanse cultuur een eigen betekenis verleent anders als de Amerikaan dat zou doen (p. 45). Voor de verdediging van een Europese cultuur wordt vooral gepleit vanuit de zorg voor een nationale cultuur. De ironie wil nu juist dat de zogenaamde 'hoge' kunst in Europa juist boven-nationaal en kosmopolitisch is. Men gaat verkeerdelijk uit van de veronderstelling dat de nationale bevolking cultureel kwetsbaar is en onderschat daarmee de 'processen van culturele appropriatie' en de filterende werking van een nationale cultuur. Hoe dan ook kan volgens Kroes 'geen regering die zich democratisch noemt, (...) overwegen de vrijheid van cultuur aan banden te leggen' of voorschrijven 'wat nationaal cultuurgenoet zou moeten inhouden' (p. 46), waarmee hij zich in het kamp plaatst van het 'cultural studies'-model.

De Bens verwijt de school van de 'cultural studies', de commerciële motieven van het overgrote deel van de Amerikaanse populaire AV-producties te verwaarlozen. Volgens haar werkt de economische dominantie van de VS een homogenisering en globalisering van het totale TV-aanbod in de hand. Het is immers gericht op het bereiken van een zo groot mogelijk publiek en de Europese TV-industrie kopieert meer en meer de Amerikaanse stijl. In de marge verwijt De Bens de 'cultural-studies' adepten voortdurend de polarisatie ten aanzien van de 'cultuur-imperialisme'-thesis te willen aanwakkeren (p. 96). Volgens haar bevatten beide modellen interessante invalshoeken.

En hier keren we terug naar de inleiding van het boek waar Luc Van Poecke en Hilde Van den Bulck de interessante elementen van de beide modellen pogen terug te vinden en daarmee de raad van Els De Bens opvolgen. Er is zich inderdaad een mondiaal globaliseringsproces aan het voltrekken en dit niet alleen op cultureel vlak, maar ook op economisch en politiek vlak. De term 'Amerikanisering' dient echter vooral gezien te worden als de reproductie van een bepaalde levensstijl, waarbij men voor een stuk rekening houdt met de lokale cultuur en markt-segmenten, zoals de bekende Sony-slogan: 'Think Globally, Act Locally'. De beide auteurs benadrukken evenwel dat de communicatie tussen nationale bevolkingsgroepen op basis van autonomie door de globalisering hoe dan ook wordt aangetast.

We moeten nochtans niet nostalgisch doen over de oude simpele situatie toen Europa volledig gedomineerd werd door de openbare omroepen. Die openbare omroepen stonden immers in functie van een nationalistische politiek (in de visie van Gellner, dat de kans op overleven van politieke instituties stijgt naarmate ze congruent zijn met de culturele gemeenschap) volgens een paternalistisch patroon. Pluralisme en neutraliteit werden verkregen door de controle op de openbare omroepen te verdelen onder de gevestigde partijen en zuilen. Van deze situatie van 'licensed pluralism' zijn we begin de jaren tachtig geëvolueerd naar een 'new television marketplace'. De kijkers worden daarmee 'in plaats van als burgers van een natie-staat (...) bij het medium betrokken als, met de woorden van Elliot, "consumption units in a corporate world"' (p. 26).

Het Europees beleid weet blijkbaar niet zo goed hoe om te gaan met die evolutie. Het groenboek 'Televisie zonder grenzen' plaatst de Europese integratie centraal, geheel volgens de klassieke nationalistische benadering die het beleid ten overstaan van de openbare omroepen gekenmerkt heeft. Paradoxaal genoeg hebben de deregulering en commercialisering als middel om tot 'eenheid in verscheidenheid' te komen geleid tot een ware concurrentiestrijd op de televisiemarkt, een crisis voor de openbare omroepen en een verdere standaardisering van de audio-visuele producties waarbij vooral de verdere stijging van de Amerikaanse import opgemerkt wordt.

Het boek is zeer leesbaar opgesteld en geeft in het licht van de snel evoluerende Europese, maar ook de Vlaamse televisiemarkt een aantal interessante invalshoeken. Impliciet wordt de lezer duidelijk gemaakt dat het cultureel discours, zoals het ook in eigen land maar al te dikwijls wordt gevoerd, meer een dekmantel is voor economische en politieke belangen. Het is in dit licht dat we de recente mediadiscussies moeten begrijpen.

Er is dus in de eerste plaats nood aan een stimuleringsbeleid voor een Europese kwaliteitscultuur, zonder te vervallen in een eng protectionistische politiek waarbij de overheid bepaalt welke vorm van cultuur goed is voor de burger. Europa zal op organisatorisch vlak en zeker in het licht van de zeer snelle technologische vooruitgang een veel coherenter mediabeleid moeten uitwerken dat kadert in een belangenvrije cultuurpolitiek.

Eén aspect is mij echter een doorn in het oog. Het is alsof deze wereld op cultureel vlak ophoudt aan de westerse grenzen. De bijdragen van de meeste auteurs ademen een stukje eurocentrisme uit. Men kan nu natuurlijk opwerpen dat dit probleem hier niet aan de orde is, maar kan men van 'globalisering' en 'amerikanisering' spreken met uitsluiting van de Derde Wereld? Mogelijk kwam men dan tot de constatacie dat de redenering zoals vervat in het model

van de 'cultural studies' een luxe-redenering is. Zo is het fenomeen en impact van de culturele dumping in het kader van dit debat zeker een onderzoek waard. Anderzijds zou het best kunnen dat door het opentrekken van het onderzoeksterrein naar die derde wereld 'amerikanisering' in het vocabularium van de 'cultuur-imperialisten'-aanhangers een te eng begrip wordt die de Europese dominantie niet weerspiegelt. Want, laten we eerlijk zijn, dit is een spel om macht en hegemonie en hier heeft Europa wellicht het recht niet om zijn handen in onschuld te wassen en slachtoffer te spelen.

Ludo De Brabander

Culturele globalisering en lokale identiteit. Amerikanisering van de Europese media. L. Van Poecke en H. Van den Bulck (red.), Leuven/A-peldoorn: Garant, 1994, 117 blz., 495 Fr.

Hoe overleven we de De Dijns uitdeiningen?

De troosteloze geest van De Dijn

Herman De Dijn, prof filosofie aan de KU Leuven, heeft een aantal oude artikelen van zijn hand herwerkt tot een boekje met de diepzinnige titel 'Kan kennis troosten?'. In deze stukjes die hij de laatste zes jaar heeft bijeengepend daalt hij neer in de kloof tussen weten en leven of tussen wetenschap en cultuur, zoals je wil. (p. 9-11) 'leven in de waarheid' (p. 30, 53 e.v., 60 e.v.), zo meent De Dijn, kan slechts binnen een contemplatieve (sic) cultuur, daar gaat het derde hoofdstuk over, onlangs verschenen als onderdeel van de bundel *De zondag in de postmoderne cultuur* uitgegeven bij het *Davidfonds*. Vandaag is het vrijdag, en zondag is het nieuwjaar, kwestie van met een zatte kop het jaar in te duikelen. Is dit postmodern? Weet ik dan nog hoe te leven? Het zal mij een troost wezen en dit van anderen nog minder. Buiten lopen alles samen ruim een miljoen werklozen op de loer voor de eerste koopjes. Winkelen op zondag, met de pakjes op de schoot bij de wijkpriester te biecht. Kan kennis troosten? Heeft de pastoor een oogje op me laten vallen? Hij houdt van mij, hij houdt niet van mij, hij houdt van mij, hij... Kennis kan troosten? Catharsis. Nu pas weet ik dat mijn vader een halfbroer heeft. Waarom niet vroeger? Waarom nu pas? Al dit zwijgen, verzwijgen, voor wiens mooie ogen? Dubbele moraal van de kleinburgerij. En dan maar leuteren over de kloof tussen weten en leven. Een heel leven kun je vergallen door niet te weten, door niet gezegd te krijgen, door de hypocrisie van het

mysterie, het publiek geheim dat niemand over de lippen krijgt, maar iedereen op het tipje van de tong ligt. En omdat we niet over serieuze dingen praten kunnen, hebben we het maar over de kloof tussen weten en leven, of ander cerebrale *Spielerei*. Mijn moeder ligt al jaren wakker van de kloven in haar voortuin, die onze huismol daar lustig graaft, of van de aardverzakkingen op de Kluisberg, dat de 'koers' daar nu niet meer langs komt, dat ze daar eens iets aan *deden*, zij die het zo goed *weten*. Daar zie, cultuur, cultuur van het leven, het leven van mensen, in al hun lichamelijke beperktheid, begrensdheid, ook van hun weten. De dagelijkse zorg om het bestaan, de bezorgdheid om de dag van morgen, om de veelzijdigheid van het verleden.

De kloof tussen het mijne en De Dijn

De Dijn stelt een retorische vraag die hij onmiddellijk negatief beantwoordt. Kwestie van zeker te spelen. Want geloofwaardig is hij allerminst. Een kloof tussen weten en leven, stel je voor. (p. 43) Weten te leven, *savoir vivre*, *modus vivendi*, even zovele metaforen om de innige band tussen kennis en het zalvend effect van kennis voor het leven ten tonele te brengen. 'Het leven is een schouwtoneel', roept de Dijn Bredero tot leven. (p. 94) Het warme leven van bloed, zweet en tranen in al zijn begrensdheid, zij het "asymmetrisch, antagonistisch" (p. 94) of in andere logische begrippen gevat. Ook De Dijn is niet vrij van de beperktheid, de begrensdheid van de taal, radicaal beperkt. Lichamelijk beperkt. Begrensd door de lichamelijkheid, jouw lichamelijkheid, de mijne.

De weer-zin-wekkende zingeving van De Dijn

Animal triste est in coitus interruptus, zegt ons een oude wijsheid. Kan kennis troosten? Een luxeprobleem, ja. En of kennis kan troosten! Net zozeer als ze kan deren. Geen zwaard is zo tweesnijdend als het weten zelf, het "weten hoe" (p. 111). Kennis zelf geeft geen zin, maar reikt de middelen aan waarmee de mens zin kan geven aan zijn leven. Zin, zowel richting als betekenis. Wel zijn de wetenschappen slechts één zingevingssysteem tussen zovele andere. De religie heeft allerminst het voorrecht, laat staan het alleenrecht zin aan het leven te geven. Als ze de (welke?) zin van het (welk?) leven al niet verdoezeld, een rad voor de ogen draait. (Hebben ze daar in Leuven al van Feuerbach gehoord?) De meest fundamentele vragen van de mens, laat staan dat De Dijn deze voor elke mens apart zou kennen, zouden oplichten in de ontmoeting met het mysterie in al zijn vormen, in contemplatie (sic), in het realisme van een authentieke religieuze houding waarin de waarheid van menselijke eindigheid aanvaard wordt. Ik word onwel bij het aanhoren van zoveel autoritair geweld. Vooral bij Heidegger snuiven we de ambiguïteit van

zijn *Gestell* in volle teugen op (p. 42, 48), zijn *Sehnsucht nach Schwarzen Wald*, zijn *alleen een God kan ons nog redden*. Akkoord, enige terughoudendheid voor al dat wetenschappelijk en technologisch geweld waarmee we dagelijks worden overspoeld, siert elke kritische geest, maar elke vorm van miskennis en hypocrisie is weer-zin-wekkend, temeer daar we juist hier een enorme verantwoordelijkheid dragen. *Carelessness* en *inattention* (p. 47) prediken is hemeltergend. Om richting en zin te geven aan de maatschappij van morgen. Gebruik uw verstand, verzaak het niet.

Geef de jongeren wetenschap van alle wetenschappen

"Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat men, vanuit die alledaagse leefwereld, de niets ontziende wetenschappelijke nieuwsgierigheid en de objectiverende kijk ervan op de realiteit, ervoer als onredelijke blindheid, ja zelfs als waanzin" (p. 11), fulmineert De Dijn tegen dé (welke?) wetenschap. "In feite opereert het overtuigingssysteem van het alledaagse leven nog altijd los van theorievorming en theoretische rechtvaardiging (p. 12)", poneert De Dijn droogjes. "Wie er werkelijk naar streeft deze overtuigingen en concepten te systematiseren, strikt rationeel te rechtvaardigen en nauwkeurig te definiëren, begrijpt eigenlijk niet goed waarom het gaat (...); wie werkelijk bezorgd is in deze opzichten heeft zich het hoofd op hol laten brengen of heeft een onjuiste verhouding tot datgene waarom het in deze praktijken, houdingen, enzovoort, gaat (...)" (p. 13), veegt De Dijn met opgestoken vinger honderd jaar cultuurwetenschappen van tafel, in naam van "de primauteit van de leefwereld" (p. 13) dan nog.

Wittgenstein als cynicus

Meer dan ooit hebben we nood aan een veelheid van zingevingsystemen. Meer, moeten we ruimte bieden opdat alle zingevingsystemen beproefd kunnen worden, wil elke mens ook maar de kans krijgen om te "leren participeren in allerlei houdingen, emoties en praktijken" (p. 10). Dat de wetenschappen, en meer bepaald de mens- of cultuurwetenschappen daar een grote bijdrage toe kunnen leveren, wordt dagelijks gedemonstreerd. De verspreiding van wetenschappelijk gevormde inzichten in het maatschappelijk leven is de grootste en diepste verrijking die een gemeenschap, die naam waardig, zich kan indenken.

En daar schort het nog geen beetje in het jongerenonderwijs: psychologen, sociologen, criminologen, politicologen, sociaal-economen en andere sociale wetenschappers krijgen nog steeds slechts met mondjesmaat toegang tot het lerarenkorps van het algemeen onderwijsnet. Aan de zogenaamde harde wetenschappen geeft 'men' in de zogenaamde eindtermen nog steeds het

hoogste woord. *Waarover men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen*, is de enige cynische noot die jongeren vandaag nog rest. Kom dan enkele jaren later niet zeuren dat het hen aan zingeving ontbreekt, meneer de contemplator.

Olivier De Cock

Kan kennis troosten? Over de kloof tussen weten en leven. Herman De Dijn, Kapellen: Pelckmans, 1994.

Politiek wegwijs

De mens worstelt altijd met de praktijk, zullen ze bij het Davidsfonds hebben gedacht toen ze met een reeks boeken onder de noemer 'wegwijs' begonnen. Het zesde deel heet kortweg 'wegwijs politiek' en is bedoeld om de lezer die de weg kwijt is in het politieke landschap, op het goede spoor te zetten. De formule is er eentje van een leesboek met veel korte hoofdstukken gecombineerd met de eigenschappen van het naslagwerk. Omdat het begrip politiek hier nogal breed wordt opgevat en de opstellers ook veel details meegewezen, hebben we meteen een vuistdik boekwerk in handen.

In zestig trefwoorden wordt het brede publiek een inzage verleend in de werking van het politieke systeem in België. Letterlijk alles komt aan bod. Van het parlement tot het Rekenhof, van de politicus tot de verkiezingen, van het taalgebruik (men heeft het hier over welke voertaal gangbaar is in de administratie!) tot de gemeenten. En dan telkens met een historische toelichting vanaf 1830, dit over 666 grijs bedrukte bladzijden uitgesmeerd. Dat is de indruk die de onschuldige koper van dit standaardwerk onmiddellijk opdoet.

De opstellers twijfelden er niet aan dat er in Vlaanderen behoefte bestond aan een dergelijk naslagwerk, omdat de politieke structuren en het politieke bedrijf er de laatste decennia niet eenvoudiger is op geworden. Vandaar de dikte van het boek.

Dit naslagwerk is geen leesboek in de klassieke zin van het woord, maar een soort handboek waarin men opzoekt hoe de Raad van State functioneert of wat de plaats van de gemeenten is in het staatsbestel. Sommige hoofdstukken, zeker als ze uit de pen vloeien van een rechtsgeleerde of econoom, zijn van een stollende saaiheid. Instellingen worden veelal met behulp van

opsommerige zinnen en dito gedachtenstreepjes afgewerkt. Waar journalisten aan het werk werden gezet, vooral in de hoofdstukken over het politieke bedrijf, is de leesbaarheid groter, maar zegeviert soms het impressionisme (bvb. de bijdrage van Marc Platel). Maar dat zal men altijd houden met boeken samengesteld uit bijdragen afkomstig van meerdere auteurs uit diverse disciplines en maatschappelijke sectoren.

Veel meer bezwaar kan men koesteren tegen de opzet van dit boek. Twee gedachten zitten er achter. Ten eerste wil men de werking van de politiek als bedrijf beschrijven en analyseren. Ten tweede wil het boek een overzicht geven van de politieke en administratieve instellingen. Het ene bestaat niet zonder het andere, maar waarom alles in een boek in zoveel mootjes opgeknipt serveren? Had men geen handboek over de instellingen volgens het concept van de administratieve rechtsbenadering kunnen maken? En los daarvan een leuk boek over het politieke bedrijf? Dat zou voor een grotere thematische samenhang hebben gezorgd.

Ook over de behandelde stof is een en ander te zeggen. De juridische benaderingswijze domineert in de hoofdstukken over de staatsorganisatie. Daaruit zou men de indruk opdoen dat de juridische werkelijkheid ook de politieke en sociale werkelijkheid dekt. Als rechtsregel en politieke werkelijkheid elkaar onvermijdelijk ontmoeten rond de politieke benoemingen bijvoorbeeld, dan proeft men tegelijk de smaak van kauwgom (p. 511-512). Belangrijke instellingen krijgen niet de aandacht die ze verdienen. Een belangrijke instelling als de Nationale Bank wordt in een pietluttig paragraafje afgedaan. En zo zijn er nog meer slakken die zout verdienen.

Er ontbreekt ook een en ander in dit boek. Dingen als de vorming van de publieke opinie, de rol van de media, de participatie van vrouwen in de politiek, de politieke rechten van buitenlanders, zijn afwezig. Wie op zoek gaat naar belangrijke instellingen als het leger en de rijkswacht vindt niets. Kortom, dit dikke boek biedt veel en toch te weinig. Het maakt ons allicht wegwijz, maar niet zo veel wijzer betreffende de aard van de politieke machtsuitoefening en de manier waarop conflicten worden opgelost of geneutraliseerd...

André Mommen

Wegwijs politiek. Mark Deweerdt, Clem De Ridder en Roger Dillemans (red.), Leuven: Davidsfonds, 1994, 670 blz.